

MATEJ METERC

AKTUALNA RABA IN POMENSKA DOLOČLJIVOST 200 PREGOVOROV IN SORODNIH PAREMIOLOŠKIH IZRAZOV

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.03](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.03)

S pomočjo jezikovnih korpusov in anket smo analizirali 200 paremioloških izrazov iz štiri različnih virov. Zanimala nas je aktualna raba teh izrazov (in njihovih variant) ter njihova pomenska določljivost s pomočjo njihovega sobesedila. Predstavljamo seznam 200 analiziranih enot z rezultati analize in oceno kakovosti izhodiščnih virov tega paremiološkega gradiva. Enote z dokazano aktualno rabo in določenim pomenom bodo vključene v prvo izdajo rastočega spletnega Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov.

Ključne besede: paremiologija, pregovor, slovar, paremiografija, jezikovni korpusi

Contemporary Usage and the Possibility of Determining the Meaning of Two Hundred Proverbs and Similar Paremiological Expressions

Two hundred paremiological expressions from four different sources have been analyzed with the help of language corpora and questionnaires. Of interest was the contemporary usage of the units analyzed (and their variants) and the possibility of determining their meaning with the help of the context they are used in. A list of the two hundred units analyzed is presented with the results of the analysis and an estimation of the quality of the four paremiological sources. The units with proven contemporary usage and determined meaning will be included in the first issue of the growing online *Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions*.

Keywords: paremiology, proverb, dictionary, paremiography, language corpora

1 CILJI PROJEKTA

Projekt *Aktualna raba slovenskih pregovornih izrazov: korpusni in slovaropisni vidik* se je oprl na razvoj frazeologije in napredek v proučevanju njenega žanrskega dela (paremiologije), ki se ukvarja s pregovori in sorodnimi izrazi, da bi vzpostavil sodobno jezikoslovno obravnavo paremiološkega fonda slovenščine z vidika aktivne rabe in oblikovnih in pomenskih značilnosti pregovornih oz. paremioloških izrazov oz. paremij (Meterc 2017: 26). Glavne vrzeli jezikoslovnega védenja o paremiološkem fondu slovenščine predstavljajo podatki: (1) o jasno potrjeni aktualni rabi, (2) o aktualnem in določljivem pomenu in (3) o potrjenih oblikovnih značilnostih (predvsem o ustaljenih variantah).

Prva vrzel, ki se ji je projekt posvetil, je manko ločnice med dokazano aktualno rabo in domnevno zastarelostjo paremiološkega gradiva v slovenščini. V 19.

Prispevek je bil izveden v okviru projekta Z6-9378, ki ga financira ARRS v okviru programa P60038.

in 20. stoletju so zbiralci slovenske paremiološke izraze v veliki meri prepisovali iz zbirke v zbirko brez podatka o viru (Grzybek 2008: 43). Te prepise so sicer bogatili z gradivom, ki so ga zasledili na terenu, vendar so med tema tipoma gradiva redko začrtali ločnico. Zbirke so bile zasnovane na načelu, da so si paremiološki izrazi kot drobci jezikovne dediščine enakovredni, ne glede na to, ali so v sodobni rabi prisotni, ali pa jih poznamo le iztrgane iz rabe in zato o njihovem pomenu in oblikovnih značilnostih lahko samo ugibamo. S problemom zastarelosti in redkosti dela paremiološkega fonda je povezana težava vzpostavljanja praga določljivosti pomena paremioloških izrazov. Ker je za te izraze značilno, da lahko izražajo različno široke nabore stališč in opisujejo različno široke spektre situacij (Grzybek 2008a: 31–32), je vprašanje, ki si ga je treba zastaviti, ali najdemo dovolj zgledov rabe, da lahko o njihovem pomenu kaj povemo z dokaj veliko mero gotovosti. Paremiološki izrazi nimajo samo do različnih mer prosojnega ali nemotiviranega pomena, temveč se pri teh, za katere ne najdemo dovolj povednih sobesedil, lahko dokopljemo le do domneve o pomenu, saj je pomenska prosojnost lahko zgolj navidezna. Tretjo vrzel predstavlja vprašanje ustaljene oblike paremioloških izrazov. Mnogi v rabi obstajajo v več kot le eni ustaljeni varianti. Stanje v slovenski frazeologiji je s tega vidika nezadovoljivo, saj imamo v teoriji jasno opredeljeno tipologijo glasoslovnih, oblikoslovnih, sestavinskih, skladenjskih in pravopisnih variant ter njej vzporedno tipologijo prenovitev frazemov (Kržišnik 1987), obenem pa so nam v doslej objavljenem gradivu na voljo le naključno izpostavljene variante izrazov. Tako ne moremo vedeti, ali gre za edino ali za eno izmed mnogih variant in katera je v rabi pogostejša.

1.1 Tipološke, gradivske in časovne zamejitve slovarskega prikaza

Odločiti smo se morali za zamejitev tipov izrazov, ki smo jih analizirali za namene slovarjenja, in za časovno zamejitev gradiva, ki ga želimo obravnavati v projektu in v *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* v bodoče.

Med najbolj natančnimi frazeološkimi slovarji, ki korektno opisujejo tudi paremiologijo, je četrty zvezek *Slovarja češke frazeologije in idiomatike* (Čermák 2009), ki poleg paremiologije vključuje širši spekter stavčne (zlasti pragmatične) frazeologije. Ta slovar je napreden zaradi sistematičnega opisovanja pomenov, navajanja variant pregovorov in zaradi dejstva, da gre za korpusno preverjen del aktualne češke paremiologije. Ker gre za tiskani slovar, je zaprt za dodajanje novih iztočnic – razen v morebitnih novih izdajah, ki pa ne morejo iziti vsako leto kot v primeru rastočega slovarja, ki ga načrtujemo. Dober primer sodobne paremiografije je še (prav tako tiskani) slovar modernih ameriških pregovorov (Mieder – Shapiro – Doyle 2012), ki se je omejil samo na najnovjše paremiološke izraze, ki se v (ameriški) angleščini niso pojavljali pred letom 1900. Slovar obsega okoli 1400 pregovorov, dodatki k slovarju pa izhajajo revijalno. Slovar zajema zgolj pregovore, drugih paremioloških žanrov pa ne vključuje. *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* bo bolj inkluziven glede tipov izrazov in glede

časovne omejitve njihovega nastanka, vendar precizen glede časovne omejitve virov za potrditev zgledov sodobne rabe.

Poleg najpogosteje obravnavanih paremioloških žanrov (pregovorov in rekov) smo se odločili tudi za ustaljene antipregovore (Mieder 2004: 28; Babič 2010; Meterc 2014), velerizme (Grzybek 1994: 286), vraže (Radešček 1988), odprli pa smo tudi prostor za raziskovanje doslej zapostavljenih žanrov. Pri nas in v svetovni frazeologiji ni bila posvečena velika pozornost nekonvencionalni repliki, ki smo jo definirali kot ustaljeno neustrezno in večinoma humorno (zlasti absurdno) repliko osebe B na izjavo osebe A (Meterc – Pallay 2019: 166; Meterc – Pallay 2019a: 48; Meterc – Pallay 2020: 2) in z anketami v slovenščini, slovaščini in nekaterih drugih jezikih ugotovili, da je ta žanr med govorce močno uzaveščen in da predstavlja raziskovalni izziv zaradi svojih specifičnih funkcij, bogate variantnosti in drugih vidikov.

Odločili smo se, da bomo med relevantne vire registriranih izrazov vključili zlasti vire, ki so izšli od druge polovice 20. stoletja dalje, izjemoma pa tudi starejše. Popolnoma drugačno vprašanje predstavlja časovna zamejitev za potrditev aktualne rabe. Najpomembnejše merilo je bila odločitev, da se v raziskavi želimo osredotočiti na različne spletne vire in jezikovne korpuse in ankete ter množičenje na družbenih omrežjih. Med slovenskimi jezikovnimi korpusi je ključen Gigafida, ki vsebuje besedila od začetka devetdesetih let 20. stoletja dalje. Uporabili smo tudi korpus slWaC, ki besedila črpa z najrazličnejših slovenskih spletnih strani, in korpus Janes, ki obsega slovenska besedila z družbenih omrežij. Ker jezikovni korpusi omogočajo bistveno bolj kakovostne jezikoslovne analize kot viri pred njimi, smo se odločili za zamejitev sodobne rabe od začetka devetdesetih let naprej. Ne iščemo pa le po korpusih. Paremiološke izraze zbiramo tudi »na terenu«, z anketiranjem in s pomočjo množičenja na družbenih omrežjih. Tako za določanje variant, ki se prebijejo preko slovarskega praga, kakor tudi za določanje najbolj reprezentativnih variant, ki postanejo osnovne slovarske oblike, je pomembno, da jih iščemo v različnih virih in skušamo pridobiti čim več zgledov. Iz izrazov, ki ustrezajo meriloma aktualne rabe in pomenske določljivosti, je v zadnjih fazah projekta nastal prvi prirastek *Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. V paremiološki slovarski bazi, ki nastaja s pomočjo programa iLex, razvrščamo izraze zlasti glede na trenutno dokazljivost aktualnosti in pomena, iztočnicam pa dodajamo še vrsto podatkov, ki niso namenjeni slovarskemu opisu. Verjamemo, da bomo z večanjem dostopnosti gradiva v prihodnosti lahko slovarsko prikazali marsikatero enote, ki jih v tem trenutku še ne moremo opremiti z zanesljivimi podatki, treba pa bo razmisliti tudi o ustreznem načinu objavljanja preostalega (domnevno zastaranega) paremiološkega fonda.

2 UTEMELJITEV IZBIRE SLOVENSКИH PAREMIOLOŠKIH VIROV ZA ANALIZO

Marija Makarovič je v sedemdesetih letih 20. stoletja opravila obsežno terensko raziskavo poznanosti stotih pregovorov med 64 govorce iz 57 krajev po Sloveniji (Makarovič 1975). Grzybek (2008: 24) poudarja, da njena raziskava v slovenskem prostoru pomeni pionirsko delo empirične paremiologije. Pomembno je, da so posamezni anketiranci Makarovičevi navedli še dodatne izraze – nekateri anketiranci tudi po 50 in več. Gre za zgleden primer terensko zbranega gradiva z različnih koncev slovenskega govornega območja iz druge polovice 20. stoletja. Poleg pregovorov v njenem gradivu najdemo tudi reke, velerizme, antipregovore, vremenske pregovore, vraže in še kaj.

V nasprotju s prednostmi zbirke Marije Makarovič nobena izmed večjih zbirk pregovorov, izdanih od sredine 20. stoletja do danes, ne prinaša podatka o aktualnosti pregovorov ali njihovem viru. Dokaj obsežna je zbirka Etbina Bojca *Pregovori in reki na Slovenskem* (1987). Obsega okoli 9000 enot, med katere so pomešani tudi besednozvezni frazemi in citati (npr. Slomškovi), ki morda sploh niso bili ustaljeni. Prinaša tudi časovno preglednico vremenskih pregovorov. Podobno je stanje v zbirki *Ljudska modrost* Stanka Preka (1982), v kateri je okoli 3900 enot, v njej pa najdemo vrsto citatov in aforizmov, celo Prekovih. Največja težava Bojčeve, Prekove in ostalih slovenskih zbirk je, da je ogromno materiala prepisanega iz starejših zbirk. Sodobne komercialne zbirke pregovorov in sorodnih izrazov prav tako v veliki meri prepisujejo gradivo omenjenih in drugih starejših zbirk, dobesedno pa tudi prevajajo tuje izraze, ne glede na to, ali so v slovenščini ustaljeni (in v kakšnih oblikah), temu pa se pridružuje še vrsta pomanjkljivosti in površnosti.

Spremembe, ki so jih v zadnjih dvajsetih letih v jezikoslovju sprožili jezikovni korpusi, so povzročile znatne premike tudi v frazeologiji. Velik korak naprej je bil narejen z združitvijo koncepta paremiološkega minimuma s pristopom korpusnega jezikoslovja. Čermák (2003: 27–30) je določil pogostnost 100 najbolj poznanih čeških pregovorov v Češkem narodnem korpusu, potem pa je prišlo do temeljnega teoretičnega in metodološkega premika, ko so frazeologi nadomestili presplošen pojem »popularnosti« izrazov z merljivima kategorijama – pogostnostjo in poznanostjo. Po Grzybku in Chlosti (2008: 102) ti dve kategoriji krožno vplivata ena na drugo. Po Đurčevem mnenju (2006: 17) sta podatka o poznanosti in pogostnosti nujna za vzpostavitev empiričnega izhodišča za frazeografijo in primerjalno paremiologijo. Đurčo (2006: 3–4) je predstavil koncept paremiološkega optimuma – množico najbolj poznanih paremioloških izrazov, ki je urejena s korelacijo med stopnjo poznanosti, določeno z demografskimi raziskavami, in stopnjo pogostnosti, določeno s pomočjo korpusne raziskave. Predstavil je paremiološki optimum za slovaščino in nemščino, kasneje pa sta bila po njegovem vzoru ustvarjena tudi slovenski paremiološki minimum in optimum (Meterc 2014; 2017). S primerjavo pogostnosti in poznanosti slovenskih paremioloških izrazov

smo potrdili (Meterc 2017: 110) domnevo, da so pogosti praviloma poznani izrazi, obenem pa zelo poznani niso nujno tudi med najbolj pogostimi.

V spletno raziskavo je bilo vključenih 918 paremioloških izrazov, ki smo jih s sistematičnim iskanjem našli v dveh slovarjih: v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in *Frazeološkem slovarju v petih jezikih* (Pavlica 1960). Āurĉev model predstavitve enot v polni obliki, ki smo ga uporabili, izpostavlja razliko med pasivnim in aktivnim znanjem, ker anketirancem omogoĉa, da izberejo med naslednjimi petimi moĉnimi ocenami posamezne enote: **(1)** poznam in uporabljam; **(2)** poznam, a ne uporabljam; **(3)** ne poznam, a razumem; **(4)** ne poznam in ne razumem in **(5)** moĉnost navedka variantne oblike. Ob izdelavi paremiološkega optimuma leta 2014 je vprašalnik z 918 izrazi v celoti izpolnilo 316 govorcev iz razliĉnih starostnih skupin in z vseh koncev slovenskega govornega obmoĉja in izseljenstva. Posamezen pregovor je v anketi zaradi nakljuĉnega vrstnega reda prikaza vsakemu govorcu deleĉen pribliĉno enakega števila odgovorov in tudi odgovori anketirancev, ki ne izpolnijo celotne anketne pole, se stekajo v loĉeno podatkovno zbirko. Do konca leta 2020 se je v anketo vkljuĉilo veĉ kot 2400 govorcev, 515 izmed njih je vprašalnik izpolnilo v celoti, vsak posamezen pregovor pa je bil ocenjen pribliĉno 820-krat. Anketiranci so navedli tudi nekaj sto novih izrazov in množico variant, kar predstavlja pomembno gradivo tudi za pripravo sodobnega paremiološkega slovarja.

Za raziskavo smo pripravili štiri vzorce paremiološkega gradiva. Naĉrtno smo izbrali vzorce gradiva, ki se razlikujejo po opremljenosti s podatki o poznanosti in aktualni rabi. Razlike med omenjenimi zbirkami so nas privedle k Źelji, da si izberemo po 50 enot iz dveh zbirk: zbirke Marije Makaroviĉ in zbirke Etbina Bojca. Poleg teh dveh virov smo Źeleli preveriti Źe, kako se odreĉejo izrazi, ki smo jim v opisani anketi doloĉili manj kot 20-odstotno poznanost, in izrazi, ki jih najdemo med dodatnimi navedki anketirancev v zakljuĉnem delu ankete.

Gradivo za analizo smo pripravili iz naslednjih virov:

- (a)** 50 enot z neznano poznanostjo in nepotrjeno rabo v sodobni slovenšĉini iz Bojĉeve zbirke) z izbiranjem vsake 10. enote v zbirki;
- (b)** 50 enot z neznano poznanostjo, a potrjeno aktualno rabo v sedemdesetih letih 20. stoletja iz zbirke Marije Makaroviĉ z izbiranjem po enega navedka vsakega anketiranca);
- (c)** 50 enot z znano poznanostjo (skupine enot znanih manj kot tretjini govorcev v anketi za slovenski paremiološki optimum¹);
- (d)** 50 enot z neznano poznanostjo, a potrjeno rabo v obdobju od leta 2013 (dodatnih navedkov v anketi za paremiološki minimum).

¹ Natanĉneje opišimo, da smo izbirali izraze iz naslednjih intervalov: znane od 30 % do 20 %, od 20 % do 10 %, od 10 % do 5 % in manj kot 5 % govorcev.

3 POTEK IN REZULTATI ANALIZE AKTUALNOSTI IN POMENSKA DOLOČLJIVOSTI

Enote paremiološkega gradiva so bile v projektu razvrščene glede na merili aktualnosti rabe in pomenske določljivosti s pomočjo sobesedila. Pričakovali smo, da del gradiva ne bo ustrezal nobenemu izmed meril, del bo ustrezal le enemu, del pa obojemu. Zavedamo se tudi pomena in raziskovalnega potenciala popolnoma zastaranih paremioloških enot in aktualnih, vendar do te mere redkih enot, da jih ni mogoče opremiti s korektnimi razlagami pomena. Razvrščanje paremioloških izrazov po navedenih merilih zato ni razmejevanje enot, ki se jim je vredno posvečati, od enot, ki se jim ni – ravno nasprotno – gre za razvrščanje paremioloških enot glede na načine, na katere bi se jim bilo treba v prihodnosti posvetiti z diahronega ali sinhronega vidika.

3.1 Ugotavljanje aktualnosti paremioloških izrazov

Najprej smo s pomočjo kombinacij enostavnih in kompleksnih iskalnih postopkov, ki smo jih že opisali (Meterc 2019), skušali ugotoviti, ali se v izbranih jezikovnih korpusih (Gigafida, sIWaC in Janes) paremiološki izraz ali njegova varianta sploh pojavi.

Vsaka oblika določene paremiološke enote, tako ustaljena varianta kakor tudi prenovitev, najdena v sodobnem besedilu, je močan indic o aktualnosti rabe enote, za uvrstitev v slovar pa še ne zadošča. Kot pogoj za uvrstitev v slovar smo določili merilo, da se vsaj ena izmed oblik (variant in ne prenovitev) paremiološkega izraza v rabi večkrat ponovi. Pogoj za slovaropisno obravnavo sta bila (podobno kot za izhodiščni korpus Čermákovskega slovarja) vsaj dva po Čermákovih (2007: 572–573) in nekaterih dodatnih merilih (Meterc 2017: 92) prototipna zgleda iz različnih virov v treh korpusih. Pri vsaki enoti, ki je ustrezala temu prvemu pragu z zgolj dvema zgledoma, smo se potrudili najti še kak zgled rabe izven teh treh korpusov; s pomočjo enostavnega iskanja po spletnih brskalnikih, iskalnih oknih družbenih omrežij ali drugod. Včasih smo pri določanju, ali gre za varianto ali prenovitev upoštevali tudi potrditve iz spletne ankete (Meterc 2017), podatke, pridobljene s pomočjo kratkih anket oz. množičenja, in izjemoma tudi starejše vire (npr. portala dLib in Wikivir). Z rastjo količine podatkov na spletu (tako zaradi tvorbe novih spletnih besedil kot vse večje digitalizacije nespletnih) bo marsikatero podatke, na podlagi katerih so se izrazi za las prebili preko slovarskega praga, v prihodnosti mogoče še dodatno potrditi. Prav tako bo mogoče uslovirati nekatere izraze, za katere doslej nismo našli dovolj zgledov rabe. Vsaka oblika paremiološkega izraza, ki je slovarsko obravnavana, je v slovarski bazi opremljena s podatkom o njeni približni (pri bolj pogostih) ali točni pogostnosti v posameznih virih (v prvi vrsti korpusnih, nato ostalih, če je to potrebno). Za nekatere enote imamo tudi podatek o stopnji njene poznanosti med govorniki iz paremiološke spletne ankete.

Nizek slovarski prag je nujen tudi zaradi izrazov, ki so pogostejši v govorjenem sporazumevanju in je zato njihova prisotnost v pisnih virih znatno nižja kot

v govorjenem jeziku, do katerega pa zaenkrat preko jezikovnih korpusov nimamo tako dobrega dostopa z vidika paremiologije (Meterc 2013: 4) kot do pisnih, pomagamo si lahko predvsem z anketiranjem. Lep primer za to je izraz *Mrzle roke, vroče srce*, ki je znan okoli 50 % govorcev, v splošni slovar se glede na merila za eSSKJ (Meterc – Jakop 2016: 55, Meterc 2019: 35) ne bi uvrstil, v SPP pa. V pisni rabi so nekateri paremiološki žanri (zlasti humorni) redkeje najdljivi – posebej to velja na primer za nekonvencionalne replike (Meterc – Pallay 2020: 217), pa tudi druge žanre, npr. velerizme (Grzybek 1994), ki zahtevajo specializirane ankete.

Številne najdene paremiološke variante (včasih tudi po več kot deset ali dvajset) v slovarju SPP ne bodo prikazane v hierarhičnem zaporedju glede na njihovo pogostnost in s tem relevantnost, kar si zaradi višjega praga in posledično neuslovarjanja množice variant lahko privoščiti splošni slovar eSSKJ, ki želi prikazati za knjižni jezik zgolj najbolj relevantne oblike (Meterc – Jakop 2016: 55; Meterc 2019: 35). Poskrbljeno pa bo za to, da bo glavna slovarska oblika tista varianta, ki se glede na sodobne slovenske vire kaže kot v današnjem jeziku najbolj pogosta in relevantna.

Osnovne slovarske oblike se v mnogih primerih razlikujejo od variante, v kateri smo našli paremiološki izraz v izhodiščnem viru oz. izhodiščne oblike. Izhodiščna oblika je v nekaterih primerih prisotna v sodobni rabi in bo zato prikazana v slovarju, v nekaterih primerih pa je zabeležena v bazi in do potrditve njene aktualne rabe v slovarju ne bo prikazana. Tej temi bomo morali v prihodnosti posvetiti poseben članek, saj je variantnost slovenske paremiologije izredno bogata.

Za pregledno slovarsko ponazoritev variant razvijamo poseben izbirni prikaz, ki bo odstiral posamezne variante glede na njihovo sestavinsko ali skladijsko mesto, obenem pa omogočal tudi pregled vseh najdenih variant (zlasti sestavinskih, oblikoslovnih in skladijskih) v enem izpisu.

3.2 Ugotavljanje pomenske določljivosti paremioloških izrazov

Pomen paremiološkega izraza nam je lahko znan iz osebne rabe, vendar raziskovalec ne more biti prepričan, da pozna vse pomenske odtenke oz. širino situacij, ki jih izraz obsega. Zbiralcem je bila domnevna razumljivost pomembnejša od preverljivosti v rabi. V preteklosti, ko korpusi in podobne zbirke gradiva niso bili na voljo, je taka selekcija vodila v zanemarjanje izrazov, ki zbiralcu niso bili razumljivi, in vključevanje takih, ki niso bili več v rabi, zbiralcu pa so se zdeli razumljivi.

Pri izrazu, ki nam je znan, se lahko delno zanesemo na njegove dosedanje slovarske opise, vendar to ne zadošča, saj se ne moremo zanesti na natančno slovaropisno analizo gradiva, poleg tega pa je lahko pri rabi paremiološke enote prišlo do pomenskih premikov, na primer pri izrazu *Dolgi lasje, kratka pamet*, ki je včasih sramotil le ženske, kasneje pa je začel ciljati tudi na moške dolgolasce: »[...] modni oblikovalci predstavljajo, kaj naj bi nosili poleti – cunjaste obleke z vezeninami v etno looku. Tisti hipiji, ki imajo denar, jih bodo že kupili. Dolgi lasje, kratka pamet?« Lahko si pomagamo tudi s podobnostjo konstrukcijskih vzorcev, na primer pri enotah *Če čebela ne bi imela če, bi bila bela* in *Če čebula ne bi imela če, bi bila bula*.

Pomen vsake paremije skušamo ugotoviti z analizo njene rabe v čim več so-besedilih. Na ta način ugotovimo, da se pregovor *Bolje vrabec v roki kot golob na strehi* ne tiče zgolj količine, ki je bila izpostavljena v SSKJ-ju (»koristneje je imeti malo, a zares, kakor pa veliko pričakovati, a ne dobiti«), temveč kakovosti na splošno, kot je razvidno iz zgledov rabe iz korpusa Gigafida:

Če načrtujete potovanje, potem je to najboljši čas, da odkrijete čare Provanse. Za tiste, ki boste ostali doma, lahko skušate v živo vdihniti ta pomirjujoči vonj na svojih terasah in balkonih. Lončnice sivke niso enakovredno doživetje, vendar bolje vrabec v roki kot golob na strehi.

Drugi se v skladu z modrostjo »bolje vrabec v roki kot golob na strehi« prepričujejo, da bo vsako drugo delovno mesto bolj naporno in slabše od tistega, ki ga že imajo.

Pomenska razlaga se bo zato v SPP-ju glasila: »izraža, da se je treba sprijazniti s slabšo izmed dveh možnosti, če je lažje ali edina dosegljiva«.

Zelo povedna je raba paremiološkega izraza z eksplicitnim navedkom njegovega sinonima: »Ah, kar tiho bom ... okusi so res različni ... in obstaja, več kot očitno, t. i. večinski okus. O okusih pa se ne splača prepirati, tako so ugotovili že pred tisočletji precej pametnejši od mene.« Izrazoma je skupen pomen: izraža, da glede okusa velja subjektivno merilo; izraža, da imajo ljudje različne okuse, zanimanja, načine delovanja. Podoben je naslednji zgled: »Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. Vse se vrača, prav vse.« Pregovoroma v zgledu je skupen pomen: opisuje situacijo, ko je kdo zaradi svojega škodoželjnega delovanja prej ali slej ustrezno kaznovan.

Navedimo primer kratke ankete (množičenja) na Facebooku. Zanimalo nas je, v katerem pomenu ljudje poznajo pregovor *Hudič gre na kup srat*, ki smo ga zaradi prvega pomena (sosledje nesreč, težav) uslovarili kot sinonim enote *Ko ima hudič mlade, jih ima veliko*, saj smo v drugem pomenu (denar, ki se množi) našli le nekaj zgledov. Drugi pomen nam je potrdilo 8 % anketirancev izmed 132 v kratki anketi na Facebooku.

Natančno iskanje v več korpusih in dodatno anketiranje je pogosto nujno ne le za ugotavljanje pomenskih odtenkov, temveč tudi za ločevanje med homonimnimi ali paronimnimi izrazi. S pomočjo anket smo potrdili rabo izraza *Hvala se pod mizo vala* kot replike z dvema funkcijama (1. izraža opozorilo govorca drugemu govorniku, da bi se bilo primerno zahvaliti; 2. izraža šaljiv odziv na zahvalo drugega govornika), ki je verjetno nastala (in ne obratno) s paremiološko žanrsko konverzijo iz pregovora *Lastna hvala se pod mizo valja*. Anketiranec nam je že v anketi za vzpostavitev paremiološkega minimuma zapisal: »morda je to drug kontekst, a vseeno: Hvala se pod mizo valja. (ko otrok ne reče hvala)«, poleg tega pa so enoto v obeh funkcijah navajali anketiranci v drugih anketah – med dijaki (Meterc – Pal-lay 2020) in odraslimi govorniki. Za prvo funkcijo smo našli še zgled rabe s spleta (<https://www.sasagercar.com/hvala-se-pod-mizo-vala/>) in navedek na Twitterju, kjer nastopa v paru s pregovorom:

Nekateri so takšnih 'daril' že vajeni, a se vendar vsakič znova zahvalijo ... nič spektakularnega ... enostaven hvala, drugi pa tega ne naredijo nikoli. Ali pa mogoče pišejo samemu lastniku? Pajade! Morda pa si mislijo podobno kot šoferji, ki jim je težko dvigniti roko v zahvalo ... ali pa jih mama in ata enostavno nikoli nista vprašala: »A hvala se pod mizo vala?«
Dobrota je sirota, hvala se pod mizo vala.

Rabo v funkciji nekonvencionalne replike na *Hvala* sta potrdila po dva govorca iz štajerske in dolenjske narečne skupine in po en govorec iz gorenjske in rovtarske narečne skupine in Ljubljane. Navedimo primer rabe na Twitterju:

A: Srčna hvala, profesionalnim kot tudi prostovoljnim enotam!

B: Hvala se pod mizo vala, smo nekoč rekli.

3.3 Pregled rezultatov analize

V preglednici prikazujemo število obravnavanih paremij glede na izhodiščni vir in vprašanje dosedanje prisotnosti na slovarskem portalu Fran (zlasti v eSSKJ in SSKJ2). Nadalje so razčlenjene situacije: **(1)** da (paremija se zaradi aktualnosti in pomenske določljivosti uvrsti v SPP); **(2)** ne (dovolj potrditev ene oblike, pomensko ni dovolj določljivo), **(3)** ne (raba potrjena, ni dovolj potrditev ene oblike) in **(4)** ne (raba v sodobnih besedilih ni potrjena). Obravnavane paremije so s temi podatki opremljene tudi v slovarski bazi.

Status v bazi za SSP in prisotnost na Franu	50 izrazov iz zbirke Etbina Bojca	50 izrazov iz zbirke Marije Makarovič	50 izrazov, znanih manj kot tretjini anketirancev	50 dodatno navedenih izrazov v anketi
SPP: da Fran: da	4	20	6	4
SPP: da Fran: ne	4	6	2	32
SPP: ne: dovolj potrditev ene oblike, pomensko ni dovolj določljivo Fran: da	0	0	0	0
SPP: ne: dovolj potrditev ene oblike, pomensko ni dovolj določljivo Fran: ne	2	1	0	0
SPP: ne: raba potrjena, ni dovolj potrditev ene oblike Fran: da	0	0	7	0
SPP: ne: raba potrjena, ni dovolj potrditev ene oblike Fran: ne	8	6	12	9
SPP: ne: raba ni potrjena Fran: da	1	0	7	0
SPP: ne: raba ni potrjena Fran: ne	31	17	16	5

Merila za vključitev v slovar izpolnjuje skupno 78 (39 %) izmed 200 paremij. Izmed njih jih 44 še ni bilo prikazanih na Franu. Med njimi so nekatere zelo pogoste paremije, npr. *Dejanja so glasnejša od besed; Denar ne smrdi; Kjer je volja, je tudi pot* in *Nikoli ne reci nikoli*. Izmed 122 enot, ki jih zaradi neaktualnosti in/ali pomenske nedoločljivosti ne moremo vključiti v SPP, jih 107 ni prisotnih na Franu. Oglejmo si razčlenitev podatkov iz razpredelnice po virih.

3.3.1 Izrazi iz zbirke Etbina Bojca

Iz zbirke Etbina Bojca *Pregovori in reki na Slovenskem* (1987) smo 50 paremij izpisali tako, da smo izbrali prvo paremijo na vsaki izmed prvih 50 strani. Glede Bojčeve zbirke smo zaradi preteklega dela z njo pričakovali zelo nizko stopnjo aktualnosti paremiološkega gradiva in tudi njegove pomenske določljivosti. Domneva se je potrdila, saj se je le 8 izmed 50 izrazov iz te zbirke prebilo čez slovarski prag; enote iz tega vira so se odrezale podobno kot enote, ki jim je bila v anketi določena manj kot 20-odstotna poznanost med govorce.

8 izrazov iz zbirke Etbina Bojca (16 % od 50 enot) se uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, in izraz je pomensko določljiv iz sobesedil):

- 4 izrazi, ki so že prisotni na Franu: *Čistim je vse čisto. Lastna hvala se pod mizo valja. Moja glava, moj svet. Po toči zvoniti je prepozno.*
- 4 izrazi, ki še niso prisotni na Franu: *Česar ne veš, ne boli. Laskava beseda je rada zaseda. Med vojno muze molčijo. Vsi smo krvavi pod kožo.*

2 izraza iz zbirke Etbina Bojca, ki se ne uvrstita v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, vendar izraz ni pomensko določljiv iz sobesedil):

- izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni
- 2 izraza, ki še nista prisotna na Franu: *Kdor v vodo ne gre, pa moker ni. Stare vrane ne pobirajo črvov blizu brane.*

Za pregovor *Stare vrane ne pobirajo črvov blizu brane* nismo mogli najti dovolj povednih zgledov za določitev njegovega pomena: »Vrane so zelo premetene živali, ki se ne pustijo zlahka upleniti, že star slovenski pregovor pravi, da stare vrane ne pobirajo črvov blizu brane.« Zgled se navezuje na lastnost živali, ki nastopa v vlogi sestavine pregovora, tako da aktualno rabo potrjuje, pomena pa ne pomaga razložiti, saj je v rabi očitno prišlo do sobesedilne prenovitve s konkretizacijo.

8 izrazov (16 % od 50 enot) iz zbirke Etbina Bojca, ki se ne uvrstijo v SPP (raba je potrjena, vendar se nobena izmed oblik ne pojavi tolikokrat, da bi jo lahko šteli za ustaljeno):

- izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni
- 8 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Bolje dober beg od slabega boja. Čas vse podorje. Če človek nima skrbi, si jih naprti. Hišnika spoznamo po strehi, voznika po konju. Kdor nazadnje pride, dobi kosti, kdor prepozno, pa stoji. Kri se ne zataji. Spomin je edini kraj, iz katerega nas nihče ne more pregnati. Zoper moč smrti ni rože na vrti.*

Zadnji navedeni primer je slovenska ustreznica latinskega pregovora *Contra vim mortis non crescit herba/salvia in hortis*, ki naj bi izviral iz srednjeveških besedil, obstaja pa tudi domneva o avtorstvu (Sigismund III. Poljski), čeprav v rabi pripisovanja ni zaznati. Ustreznico smo našli v pestrem številu oblik, ki pa se pojavljajo zlasti po enkrat ali dvakrat in pretežno neprototipno. Kaže, da se nobena izmed najdenih oblik ni ustalila: *Ne da zelišča vrt, ki naj pregnal bi smrt; Za smrt je ni rože na vrt; Zoper moč smrti ni rože v vrti; Proti oči smrti ni rože v vrtovih*. V Bojčevi zbirki (1987: 330) sta navedeni varianti *Ni rože na vrti, ki bi obvarovala smrti* in *Zoper moč smrti ni rože na vrti*. (Slom.) Slomška Bojc navaja na tistih mestih, kjer so enote, katerih »posrednik« naj bi po Bojčevem mnenju kdo bil. Prekova zbirka (1982: 156) navaja *Ne da zelišča vrt, ki naj pregnal bi smrt* z oznako »lat.«.

32 izrazov (64 % od 50 enot) iz zbirke Etbina Bojca, ki se ne uvrstijo v SPP (raba ni potrjena: v besedilih ne najdemo zgloda ali pa najdemo zgolj neprototipne zglede rabe):

- 1 izraz, ki je že prisoten na Franu: *Gosposki hlapec bogat je bik rogat*.
- 31 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Ako je gol, ostane vendar sokol. Ako je kratek dan, dolgo je leto. Ako je v žitnici, še ni v izbici. Ako nimaš drugega dela, hodi vrata vrtet. Če ni vreden, pa je potreben. Česar se licemerec očitno ne dotakne, v to skrivaj globoko kremplje vtakne. Čez trhel most ne hodi brez strahu. Daj je umrl, a ne daj ga je pokopal. Delavec je kruhovec. Drag kruh, kjer denarjev ni. Hroščevo leto – burno leto. Kadar greš v gostje, moraš prej doma privezati kokoš. Kadar hudobni poglavarstvo zadobe, ljudstvo ječi. Kako se nekaj izvrši, od človeka zavisi. Kdor posojuje, si sovražnike nakupuje. Majhen dež – zlat voz. Miloščina smrti reši. Mlad mož hrbet lupi, star piti kupi. Na druge kamenje meče, sam pa pod streho sedi. Nevoščljivost v srečo pogine. Ni dobro s snedenim žitom v mlin hoditi. Nihče se ne more dolgo pretvarjati. Recimo malo pa pravo. Saj še kokoš denarje da. Sila moč premaga. Tudi, kar je dobro, takoj ne obvelja. Vednosti ne zajemamo s korcem. Ves svet je slepar. Vsakdo sebi gospodar. Vsak gre s svojo vrečo v mlin. Zdravja si pridobiš samo, če vstajaš pred sončnim vzhodom.*

Pri nekaterih izrazih bi si morda lahko dovolili interpretacijo pomena zgolj na podlagi njihove neposrednosti, dobesednosti (tako je npr. pri izrazu *Zdravja si pridobiš samo, če vstajaš pred sončnim vzhodom*), vendar s tem ne bi odpravili težave razmejitev, kaj je še dovolj prozorno in dobesedno in kaj ne, v širši skupini proučevanih izrazov. Zato ostajamo pri zahtevi po nujni gradivski izpričanosti in sobesedilni potrditvi pomena izraza.

3.3.2 Izrazi iz zbirke Marije Makarovič

Domneva, da bo med paremiološkimi izrazi iz zbirke Marije Makarovič (1975) veliko več takih, ki se bodo prebili v paremiološki slovar, se je potrdila. Delež enot, ki so aktualne in pomensko določljive (26 enot oz. 52 % iz vzorca 50), je blizu deležu enot iz dodatnih navedkov anketirancev v naši anketi (36 enot oz. 72 % iz vzorca 50). Med anketama je preteklo približno 50 let, ne moremo pa tudi zanemariti vpliva drugačnega nabora enot v jedru obeh anket na nabor odgovorov na zaključno (elicitacijsko) vprašanje v obeh raziskavah.

26 izrazov iz zbirke Marije Makarovič se uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, in izraz je pomensko določljiv iz sobesedil). Med njimi je:

- 20 izrazov, ki so že prisotni na Franu: *Bolje drži ga, nego lovi ga. Čisti računi, dobri prijatelji. Dober glas seže v deveto vas. Dober sosed je več vreden kot vsa žlahta. Gliha vkup štriha. Isti ptiči skup letijo. Kamor je šel bik, naj gre še štrik. Kar mačka rodi, miši lovi. Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. Ko mačke ni doma, miši plešejo. Kovačeva kobila je vedno bosa. Ljubezen gre skozi želodec. Ne hvali dneva pred večerom. Nesreča nikoli ne počiva. Pes, ki laja, ne grize. Ti očeta do praga, sin tebe čez prag. V mlinu se dvakrat pove. Vsak je svoje sreče kovač. Ženska podpira tri vogale hiše. Žlahta, raztrgana plahta.*
- 6 izrazov, ki jih na Franu še ni: *Bog ima dolgo šibo. Kakor je prišlo, tako je odšlo. Kdor veliko govori, malo naredi. Prazen klas stoji pokonci. Za vsako metlo se štil najde. Življenja brez trpljenja ni.*

1 izraz iz zbirke Marije Makarovič, ki se ne uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, vendar izraz ni pomensko določljiv iz sobesedil): *Dolga ljubezen, gvišna bolezen*. Zgledi, ki smo jih našli, po naši oceni ne ponujajo dovolj podatkov o pomenu tega izraza, saj ni jasno, ob kakšnih pogojih je dolgo trajajoča ljubezen problematična. Morda gre za ljubezensko zvezo pred poroko, ki je bila v preteklosti pogosto tarča obsojanja, vendar iz treh zgledov težko potrdimo to domnevo, saj je močan indic le v zadnjem izmed njih, ki izhaja iz dela Ivana Zorca Iznagnani menihi (1937):

Slovenski pregovor pravi: dolga ljubezen, gvišna bolezen. Že od nekdaj so ženske velika skrb racmana Jaka. Simpatični osmoljenec je že zelo dolgo zaljubljen v lepo račko Daisy, ki pa se boji mačk.

»Pregovor pravi: Dolga ljubezen, gvišna ljubezen!« je tašča podučila sosedo. Skupaj pa hodita komaj dva meseca. Meni se ne zdi dolgo, čeprav je morda z drugimi očmi videti drugače. A vsake oči imajo svojega malarja.

»Tako bi nemara le bilo prav, če bi z očetom kar precej prišla snubit?« mu je odleglo.

»Nikar še, počakaj, opat naj se kaj unese, saj veš, da ima tudi on besedo, ali se smeja vzeti.«

»Samo po stari navadi, po novi postavi pa ne več!«

»S patrom opatom se vendar ne bomo bodli.«

»Zakaj pa ne, če se bo rebril, ko se sme ne več?«

»Nak ... počakajva rajši.«

»Dolga ljubezen – gotova bolezen.«

Izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni.

6 izrazov iz zbirke Marije Makarovič, ki se ne uvrstijo v SPP (raba je potrjena, vendar se nobena izmed oblik ne pojavi tolikokrat, da bi jo lahko šteli za ustaljeno):

- Izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni.
- V tej skupini je 6 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Ako ti mene s kamnom, jaz tebe s kruhom. Ali je mah, ali volna, samo da je rit polna. Bolj kot je tvoj, bolj se ga boj. Kdor dolgo leži, na*

*goli slami spi.*² *Ljubezen je travnik, kjer se paseta dva osla. Vsak po svoje, je rekel Bohinj, ko je ženo ubil.*

17 izrazov iz zbirke Marije Makarovič, ki se ne uvrstijo v SPP (raba ni potrjena: v besedilih ne najdemo zgleda ali pa najdemo zgolj neprototipne zglede rabe):

- Izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni.
- V tej skupini je 17 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Bog je ustvaril prej grm kot kozo. Boljše je bosa po trnju hoditi kot pijanca za moža dobiti. Bo tisti plačal, ki bo za menoj prišel. Če je v petek sonce, je v nedeljo lepo vreme. Če ni grma, ni zajca. Dober izgovor je zlata vreden. Dolga ljubezen hitro zgori. Dota se poflota, štor pa ostane. Kdor o postu ali o svetem Jakobu ne shujša, on še Kristjan ni. Lačna krava vidi jasli. Poštenega mlinarja klobuk ne izda. Star malico da, mlad pa palico da. Sveti dan vetrovno, ob letu bo sadja polno. Sveti Jur bo pokazal skozi duri. Vsaka hiša ima svojega miša. Vsak po svoje tišči. Zdravnik zdravi, sam pa ni zdrav.*

3.3.3 Izrazi iz ankete, znani manj kot tretjini govorcev

Zaradi vzpostavljanja meril za vključitev nizko pogostih izrazov v slovar, smo za analizo načrtno izbrali tudi enote, ki smo jim v anketi za paremiološki minimum določili manj kot 30-odstotno poznanost (nekaterim izmed njih tudi manj kot 20, 10 in 5 %). Njihovo poznanost med 515 govorcev (seštevek aktivnega, pasivnega poznavanja in navedka variante) navajamo v oklepaju ob posamezni enoti.

8 izrazov iz ankete, znanih manj kot tretjini govorcev, se uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, in izraz je pomensko določljiv iz sobesedil):

- 6 izrazov, ki so že prisotni na Franu: *Bog ne plačuje vsako soboto.* (13,4 %) *Krava pri gobcu molze.* (22 %) *Nehvaležnost je plačilo tega sveta.* (28,6 %) *Sova sinici glavana pravi.* (9,2 %) *Šparovec cerovca najde.* (14,4 %) *Veliko psov je zajčja smrt.* (19,4 %)
- 2 izraza, ki še nista prisotna na Franu: *Denar odpira vsa vrata.* (25,8 %) *Sanje so prazne mar-nje.* (26,5 %)

Izrazov iz ankete, znanih manj kot tretjini govorcev, ki se ne uvrstijo v SPP, ker izraz ni pomensko določljiv iz sobesedil, ni.

19 izrazov iz ankete, znanih manj kot tretjini govorcev, ki se ne uvrsti v SPP (raba je potrjena, vendar se nobena izmed oblik ne pojavi tolikokrat, da bi jo lahko šteli za ustaljeno):

- 7 izrazov, ki so že prisotni na Franu: *Ko bi ljudje ne mrli, bi svet podrli.* (16,9 %) *Ne prodajaj kože, dokler je medved še v brlogu.* (25,7 %)³ *Pošlji osla križem svet, nazaj pride uhat ko pred.*

² Kot pri drugih enotah, smo tudi pri tej preverili še druge variante, ki jih navaja ista zbirka: *Kdor dolgo spi, se mu slama riti drži; Kdor dolgo leži, se mu slama k riti drži; Tisti, ki dolgo spi, se mu slamica hrbita (ali riti) drži; Kdor dolgo leži, se mu slamica pri riti drži in Kdor dolgo spi, se ga slama drži.*

³ Sinonimni pregovor s podobnim konstrukcijskim vzorcem je popularizirala izjava Marjana Šarca leta 2018 (dobesedni prepis iz nastopa v oddaji *Studio City* 5. 3. 2018: »Kuriti raženj, dokler še zajec teka po gozdu, je vse prekmalu«), vendar se to v gradivu, dostopnem preko jezikovnih korpusov, še ni kaj dosti odrazilo. Na Gigafidi iz leta 2018 z enostavnim iskalnim pogojem »kuriti raženj« najdemo le en citat, v spletnih virih pa najdemo oblike, ki se od izvornega cita-

(13 %) *Suša sne en kos, moča pa dva.* (16,7 %) *Tistega pesem poje, čigar kruh je.* (19,8 %) *Toliko mora človek usta odpreti, kolikor si upa požreti.* (22,5 %) *Zdravje po niti gor, po curku dol.* (21,8 %)

- 12 izrazov, ki jih še ni na Franu: *Bolje je slaba sprava kakor zlata pravda.* (22,1 %) *Greh ključ greh.* (24,8 %) *Hudobnemu konju krepko ostrogo.* (9,5 %) *Kdor preveč dokazuje, ničesar ne dokaže.* (26,8 %) *Lenoba je vragova mreža.* (13,8 %) *Lepota – naravna dota.* (24,3 %) *Mlada kri mirno ne stoji.* (28,1 %) *Siti miši moka greni.* (10,3 %) *Srajca je bližje od suknje.* (14,5 %) *Tuje gorje ne sega v srce.* (26 %) *Vsak po svoje, je rekel tisti, ki je kravo s svedom drl.* (29,1 %) *Zastonja so pokopali.* (13 %)

19 izrazov iz ankete, znanih manj kot tretjini govorcev, ki se ne uvrstijo v SPP (raba ni potrjena: v besedilih ne najdemo zgloda ali pa najdemo zgolj neprototipne zglede rabe):

- 7 izrazov, ki so že na Franu: *Če spomladi grmi, se zima ponovi.* (25,6 %) *Danes rdeč, jutri smrdeč.* (10,1 %) *Glad se obešala ne boji.* (9,5 %) *Kar se vleče, ne uteče.* (15,9 %) *Kdor ne hrani krajcarja, ne šteje cekina.* (18,9 %) *Krpež in trpež pol sveta držita.* (8,6 %) *Ženitev je uganitev.* (12,8 %)
- 16 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Breg brega ne more srečati, a ljudje se srečavajo.* (10,5 %) *Če ima kmet črne roke, ima belo pogačo.* (18 %) *Darilo slepi sodnika.* (14,2 %) *Gospodarjeve oči konjem kladajo.* (6,8 %) *Kakršna posoda, takšen duh daje.* (11,5 %) *Kar pero zapiše, tega sekira ne izbrše.* (27,1 %) *Kdor hoče psa tepsti, lahko mu je palico dobiti.* (10,3 %) *Kdor ima kratke lase, se hitro počese.* (14,7 %) *Kdor ima pero v rokah, veter dela.* (14,5 %) *Kdor se je za vešala rodil, noče utoniti.* (8 %) *Komur se sreča jahati pusti, ga nese, kamor jo krene.* (10,3 %) *Lažnivec ne sme biti pozabljivec.* (25,9 %) *Postave so kakor pajčevine: muhe drže, čmrlje izpuste.* (7,6 %) *Rasti trava ali ne rasti, kadar mene ne bo na svetu.* (10,5 %) *Strah noge celi.* (13,7 %) *Trebuhi so gluhi.* (18,6 %)

3.3.4 Izrazi, dodatno navedeni s strani anketirancev

36 dodatno navedenih izrazov s strani anketirancev se uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, in izraz je pomensko določljiv iz sobesedil):

- 4 izrazi, ki so že na Franu: *Če bi nevoščljivost gorela, ne bi rabili drv.* *Kjer osel leži, tam dlako pusti.* *Ko ima hudič mlade, jih ima veliko.* *Več znaš, več veljaš.*
- 32 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Biti ali ne biti.* *Bodi sprememba, ki jo želiš videti v svetu.* *Boljša je domača gruda kot na tujem zlata ruda.* *Bomo videli, so rekli slepi.* *Dejanja so glasnejša od besed.* *Denar ne smrdi.* *Dolgost življenja našega je kratka.* *Do poroke bo že dobro.* *Glava sivi, rit nori.* *Kdor je lep, je zmeraj lep.* *Kdor poje, slabo ne misli.* *Kjer je volja, je tudi pot.* *Lenega čaka strgan rokav, palca beraška, prazen bokal.* *Na starem ognjišču rado gori.* *Ne menjaj konja, ki zmaguje.* *Nikoli ne reci nikoli.* *Nobena pesem ni tako dolga, da se ne bi izpela.* *Oči so ogledalo duše.* *Od viška glava ne boli.* *O okusih se ne razpravlja.* *Počasi se žaba dere.* *Po jutru se dan pozna.* *Rana ura, slovenskih fantov grob.* *S polno ritjo je lahko sрати.* *Strup je v majhnih stekleničkah.* *Truga nima žepov.* *Vedno je nekako bilo.* *Vsaka medalja ima dve plati.* *Vsaka rit pride na svoj sekret.* *Vse se vrača, vse se plača.* *Za vsako rit raste palica.* *Za vsako rit se šiba najde.*

- ▶ ta oddaljujejo z naslonitvijo na produktivne paremiološke vzorce, npr. *Ne kuri ražnja, dokler zajček še teče po gozdu* in *Dokler zajec teka po gozdu, ne kuriš ražnja*. Zanimivo bo spremljati, katere variante se bodo ustalile in postale najpogostejše.

Dodatno navedenih izrazov s strani anketirancev, ki se ne uvrstijo v SPP, ker izraz ni pomensko določljiv iz sobesedil, ni.

9 dodatno navedenih izrazov s strani anketirancev, ki se ne uvrščajo v SPP (raba je potrjena, vendar se nobena izmed oblik ne pojavi tolikokrat, da bi jo lahko šteli za ustaljeno):

- Izrazov, ki so že na Franu, v tej skupini ni.
- 9 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Beseda ni konj, je rekla kobila. Če čebela ne bi imela če, bi bila bela. Če mlad ne nori, pa star za tri. Ena marela ni za en dež. Kdor se povišuje, bo ponižan. Kdor se učenju posveča, se iz dneva v dan veča. Ljubezen je slepa, sosedje pa ne. Ne hodi v coklah zajcev lovit. Ogenj in voda dobro služita, a slabo gospodarita.*

5 dodatno navedenih izrazov s strani anketirancev, ki niso uvrščeni v SPP (raba ni potrjena: v besedilih ne najdemo zgleada ali pa najdemo zgolj neprototipne zglede rabe):

- Izrazov, ki so že na Franu, v tej skupini ni.
- 5 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Do koder ne seže elokvenca, tja zaleže pest. Kakor si prijahal, tako boš tudi odjahal. Kdor se s tujim perjem kiti, se kmalu nima kam skriti. Majhen piskrec hitro vzkipi. Vsak naj gleda na svojo rit, bo imel celo življenje kaj počet.*

4 ZAKLJUČKI

Mejo med aktualnostjo in neaktualnostjo paremiološkega izraza oz. domnevno zastarelostjo se da določati s pomočjo kombinacije treh obsežnih jezikovnih korpusov, kar pa seveda ne pomeni, da ne bomo aktualne rabe v prihodnosti ugotovili tudi pri izrazih, ki jim je trenutno ne moremo potrditi. Z naraščajočo digitalizacijo na eni strani in tvorbo spletnih besedil na drugi se bodo te možnosti samo povečevale. Kot smo pokazali pri konkretnih primerih, je korpusne pristope koristno dopolnjevati z anketnimi. Domneve o virih so se potrdile: zbirka Marije Makarovič se je izkazala kot mnogo bolj aktualna od Bojčeve zbirke, izrazi iz Bojčeve zbirke so bili podobno redki, slabo pomensko določljivi ali v gradivu odsotni kot izrazi, ki so glede na anketo poznani manj kot tretjini govorcev; vendarle pa je 16 izrazov iz teh dveh virov doseglo slovarski prag. Za prvi prirastek rastočega *Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* smo tako obravnavali precej aktualne in pomensko določljive paremiologije: 78 izrazov (39 % izmed 200 analiziranih). Med njimi je 44 izrazov, ki jih v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in v preostalih slovarjih na portalu Fran do sedaj še ni bilo predstavljenih, in to kljub temu, da smo iz metodološkega vzgiba (preskušanje meje aktualne in pomenske določljivosti) namenoma izbrali za analizo tudi vire, o katerih smo sklepali, da vsebujejo precej zastarane paremiologije (zlasti Bojčeva zbirka in enote, ki so bile znane manj kot tretjini govorcev). Izrazom, ki so se v projektu prebili preko slovarskega praga, smo dodali še nekatere druge, zlasti pomensko bližnje izraze, tako da bo prvi prirastek tega slovarja prinesel skupno 130 iztočnic.

VIRI

- Bojc 1987** = Etbin Bojc, *Pregovori in reki na Slovenskem*, Ljubljana: DZS, 1987.
- Digitalna knjižnica Slovenije**, <http://www.dlib.si/> (25. 10. 2020).
- Fran**: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, www.fran.si (8. 9. 2018).
- Gigafida: korpusna besedilna zbirka**, <http://www.gigafida.net> (25. 10. 2020).
- Korpus slovenskega spleta slWaC v2.1**, https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=slwac&struct_attr_stats=1 (25. 10. 2020).
- Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin Janes v1.0**, https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=janes&struct_attr_stats=1 (25. 10. 2020).
- Makarovič 1975** = Marija Makarovič, *Pregovori, življenjske resnice*, Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1975.
- Pavlica 1960** = Josip Pavlica, *Frazeološki slovar v petih jezikih*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.
- Prek 1982** = Stanko Prek, *Ljudska modrost*, Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1982.
- Radešček 1988** = Rado Radešček, *Slovenske ljudske vraže*, Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1988.
- Wikivir**, https://sl.wikisource.org/wiki/Glavna_stran (25. 10. 2020).

LITERATURA

- Babič 2010** = Saša Babič, Sodobne modifikacije pregovorov, frazemov in drugih folklornih obrazcev, *Slavica Slovaca* 45.2 (2010), 154–161.
- Čermák 2003** = František Čermák, Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence, v: *Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen: Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifität der Phraseologie*, ur. Harald Burger – Annelies Häcki Buhofer – Gertrud Greciano, Hohengehren: Schneider Verlag, 15–31.
- Čermák 2007** = František Čermák, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2007.
- Čermák 2009** = František Čermák, *Slovník české idiomatiky a frazeologie 4: výrazy větné*, Praha: Leda, 2009.
- Doyle – Mieder – Shapiro 2012** = Charles Clay Doyle – Wolfgang Mieder – Fred R. Shapiro, *The Dictionary of Modern Proverbs*, New Haven: Yale University Press, 2012.
- Đurčo 2006** = Peter Đurčo, Methoden der Sprichwortanalysen oder Auf dem Weg zum Sprichwörteroptimum, v: *Phraseology in Motion: Methoden und Kritik: Akten der Internationalen Tagung zur Phraseologie (Basel, 2004)*, ur. Annelies Häcki Buhofer – Harald Burger, Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 3–20.
- Grzybek 1994** = Peter Grzybek, Wellerism, *Simple Forms: an Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature* (Bochum Publications in Evolutionary Cultural Semiotics 4), ur. Walter A. Koch, Bochum: Brockmeyer, 286–292.
- Grzybek 2008** = Peter Grzybek, Fundamentals of Slovenian paremiology, *Traditiones* 37.1 (2008), 23–46.
- Grzybek – Chlosta 1995** = Peter Grzybek – Christoph Chlosta, Empirical and Folkloristic Paremiology: Two to Quarrel or to Tango?, *Proverbium* 12 (1995), 67–85.
- Jakop – Meterc 2016** = Nataša Jakop – Matej Meterc, Lexikografické spracovanie frazeologických variantov v novom slovníku slovinského spisovného jazyka, v: *Akademický slovník současné češtiny a software pro jeho tvorbu aneb Slovníky a jejich uživatelé v 21. století: sborník abstraktů z workshopu*, ur. Michaela Lišková – Veronika Vodrážková – Zuzana Džengeová, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2016, 55–56.
- Kržišnik 1987** = Erika Kržišnik, Prenovitev kot inovacijski postopek, *Slava* 1.1 (1987), 49–56.
- Meterc 2013** = Matej Meterc, Enote slovenskega paremiološkega minimuma v govornem korpusu GOS, *Slavistična revija* 63.1 (2015), 1–16.

- Meterc 2014** = Matej Meterc, Je prihodnost slovenskih antipregovorov (le) pregovorna?, v: *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2016 (50. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture), 113–116.
- Meterc 2017** = Matej Meterc, *Paremiološki optimum: najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.
- Meterc 2019** = Matej Meterc, Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju, *Jezikoslovni zapiski* 25.2 (2019), 33–45.
- Meterc – Pallay 2019** = Matej Meterc – Jozef Pallay, Unconventional replies: a special type of phraseme and a paremiological genre, *Proverbium* 36 (2019), 165–181.
- Meterc – Pallay 2019a** = Matej Meterc – Jozef Pallay, Nekonvenčne repliky ako osobitný typ frazém a paremiologický žáner: definícia a pilotný anketový výskum, *Slovenská reč* 84.1 (2009), 47–71.
- Meterc – Pallay 2020** = Matej Meterc – Jozef Pallay, Nekonvencionalne replike v slovenščini z anketno raziskavo med slovenskimi govorní, *Slavistična revija* 68.2 (2020), 211–227.
- Mieder 2004** = Wolfgang Mieder, *Proverbs: a handbook*, Westport: Greenwood Press, 2004.

SUMMARY

Contemporary Usage and the Possibility of Determining the Meaning of Two Hundred Proverbs and Similar Paremiological Expressions

After analyzing two hundred paremiological expressions from four different sources with the help of the language corpora and questionnaires, it turned out that seventy-eight (39%) of them fulfil the criteria of proven contemporary usage and the possibility of determining their meaning with the help of the context they are used in. Forty-four of them have not been presented in Slovenian dictionaries so far. These seventy-eight units will be included in the first issue of the growing online *Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions* along with some of their synonyms (130 units altogether). Some of the remaining 122 units were not found in modern texts (from 1990 onward) at all, some of them were found but none of their variants were found more than once, and in many cases there was no context to help determine the meaning of the paremiological unit. Without the usage examples, the description of their meaning is merely a speculation, which is not enough for a lexicographical presentation. The expected low degree of contemporary usage was confirmed in the case of two sources: just eight out of fifty units from the paremiological collection compiled by Etbin Bojc, which was to a great degree compiled from units from earlier paremiological collections, and eight out of fifty units that were known to less than 30%, less than 20%, and less than 10% of the respondents in an online survey. The other two sources included far more units with confirmed contemporary usage: twenty-six out of fifty units from Marija Makarovič's collection and thirty-six out of fifty units named by respondents in our online paremiological survey.